

AGNIESZKA LENART

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

KOBIETY W LITERACKIEJ PRZESTRZENI „ROSYJSKIEGO IZRAELA”

Rosyjskojęzyczne życie literackie w Izraelu przeżywało swój najbardziej intensywny rozwój w latach 70. i 90. XX wieku. Zjawisko „rosyjskiego Izraela”, chociażby ze względu na jego skalę, wymaga gruntownej analizy, dlatego wiele aspektów, dotyczących twórczej imigracji z Rosji, wciąż zasługuje na uwagę badaczy. W Polsce i na świecie nadal brakuje prac, systematyzujących wiedzę w tym zakresie.

Punktem wyjścia do moich rozważań są postacie kobiece — pisarki, poetki, badaczki literatury, których udział w kształtowaniu literackiej przestrzeni rosyjskiej imigracji w Izraelu jest niezaprzeczalny. Są wśród nich: Dora Szturman, Lidia Janowska, Nina Woronel, Jelena Akselrod i Maja Kagańska. Działalność literacka tych autorek nie pozostaje bez znaczenia w izraelsko-rosyjskim dialogu kultur, w dialogu samych twórców, wreszcie — w dialogu z odbiorcą literatury rosyjskiej¹.

¹ Zob. Л. Финкель, *Русскоязычная литература в израильском контексте*, w: A. Woźniak (red.), *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty–estetyka–recepja*, Lublin 2013, s. 119.

Целью этой работы является
не вынесение приговоров,
а выяснение истины².

Dora Szturman (1923–2012) — pisarka, badaczka literatury, so-wietolożka³, jedna z najbardziej twórczych kobiet „rosyjskiego Izra-ela”. Autorka zajmowała się badaniami sowieckiego totalitaryzmu, była znawczynią literatury rosyjskiej i rosyjsko-żydowskiej tworzo-nej na emigracji, w wielokulturowej rzeczywistości i w warunkach tożsamościowego rozdarcia. Jej dorobek to piętnaście książek i pra-wie pół tysiąca artykułów.

W 1944 roku, Szturman, jako studentka Uniwersytetu w Ałma-Acie, była represjonowana, cztery lata spędziła w łagrach. Młodą pisarkę prześladowano za udział w działaniach antysowieckiego podziemia. Zarzucano jej działalność kontrrewolucyjną, szczegól-nie negatywnie oceniano jej artykuły na temat twórczości Borysa Pasternaka i Władimira Majakowskiego⁴. Po wyjściu na wolność Szturman pracowała jako nauczycielka⁵. Jednocześnie w samizda-cie publikowała teksty poświęcone sowieckiej ideologii i marksi-zmowi, ekonomii i polityce w ZSRR. Szturman wyemigrowała do Izraela w 1977 roku⁶. Przed opuszczeniem Związku Sowieckiego razem z mężem, Sergiejem Tiktinem, zebrali znaczny materiał li-teracki (głównie anegdoty polityczne z lat 1920–1980) i potajemnie wywieźli za granicę. Teksty te, będące komentarzem do sowieckiej

² Cyt. za: С. Штейнград-Аксенова, *Не вынесение приговоров, а выяснение истины*, w: М. Пархомовский (red.), *Евреи в культуре русского зарубежья. Статьи, публикации, мемуары и эссе*, Иерусалим 1996, t. 5, s. 281–282.

³ Zob. Л. Финкель, *Русскоязычная литература...*, s. 124.

⁴ Zob. m.in. publikacje Dory Szturman w czasopiśmie „Samizdat”: http://samlib.ru/s/shturman_d_m/ (15.10.2016).

⁵ М. Копелиович, *Дора*, „22”, nr 164, <http://sunround.com/club/22old.htm> (10.10.2016).

⁶ Т. Будорагин, *Авторский каталог: Дора Штурман*, <http://berkovich-zametki.com/Avtory/Shturman.htm> (10.10.2016); hasło: „Shturman, Dora Moiseevna”, w: М. Ledkovskaia-Astman, Ch. Rosenthal, M. Fleming Zirin, *Dictionary of Russian Women Writers*, United States of America 1994, s. 596–597.

rzeczywistości z punktu widzenia dysydenta, zostały opublikowane na Zachodzie w 1985 roku pod tytułem *Советский Союз в зеркале политического анекдота*⁷. Swietłana Aksjonowa, w artykule poświęconym sylwetce Dory Szturman, podkreśla harmonijną współpracę pisarki z Tiktinem. Małżonkowie przez 30 lat egzystowali jak twórczy monolit:

Наша совместная работа началась за 5 лет до нашего супружества, в 1966 году. Мы вместе рисковали, работая над запретным и крайне опасными темами и выходя с ними в самиздат. С тех пор мы постоянно пребываем в поле своей общей работы, в разговорах о ней [...]. Однако есть свои приоритеты у каждого из нас. Если у меня — это история, социология и литература, то у мужа коллекционирование политических анекдотов, в основном социлагерных, и атомная энергетика [...]. Знаток всеобщей и российской истории, обладающий на редкость цепкой памятью, которую можно назвать банком разнообразных данных, он тоже является для меня живым справочником и постоянным редактором в области фактов. Я же — его литературный редактор и соавтор в анализе анекдотного фольклора. Таким образом и за подписью „Дора Штурман” и за подписью „Сергей Тиктин” стоят жизнь и труд двух человек, составляющих в работе единое целое⁸.

Szturman, według krytyków, niezwykle uważnie oceniała rzeczywistość, niemalże z matematyczną dokładnością opisywała sowiecką Rosję. W jej tekstach nie było miejsca dla wątpliwości i domysłów, a dokumenty, które studiowała, stały się dla niej niezaprzeczalnym świadectwem epoki:

Мертвые говорят языком своих сочинений, писем, приказов, отчетов, зафиксированных речей. Для того, чтобы мертвые заговорили, не нужно ни мистики, ни хитроумной техники, ни древних оккультных, ни каких-либо сверхновых паук. Достаточно углубиться в книги и документы. Но заставить живых по-настоящему, во всей полноте теми сказанного, прислушаться к мертвым неизмеримо труднее, чем заставить мертвых заговорить⁹.

Publikacje Dory Szturman stanowią staranną analizę tekstologiczną, ukazującą światopogląd i portret psychologiczny głównych

⁷ Д. Штурман, С. Тиктин, *Советский Союз в зеркале политического анекдота*, Иерусалим 1987.

⁸ С. Штейнград-Аксенова, *Не вынесение приговоров...*, s. 282.

⁹ Д. Штурман, *Мертвые хватают живых. Читая Ленина, Бухарина, Троцкого*, Лондон 1982, s. 5.

przywódców rosyjskiego komunizmu — Lenina, Trockiego, Bucharina. Szturman dokonywała oceny sytuacji polityczno-gospodarczej kraju, nazywając historię Rosji XX wieku głęboko tragiczną, surowo oceniała dyktaturę wodzów komunizmu, zarzucając kłamstwo lub tuszowanie prawdy również ich kontynuatorom. Badaczka walczyła o prawo do prawdziwych i wiarygodnych informacji, bo tylko, jak twierdziła, w takich warunkach społeczeństwo może realnie funkcjonować¹⁰. Tworząc w gatunku anegdoty politycznej, autorka opisywała nie tyle śmieszną i absurdalną sowiecką rzeczywistość, ile jej straszne, przerażające oblicze. Anegdoty te miały także znaczenie terapeutyczne, umożliwiały odreagowanie, były narzędziem psychologicznej samoobrony ludzi, których wolność została ograniczona.

Do najbardziej twórczych w karierze badaczki należały lata 80. i 90. XX wieku, wówczas autorka dużo publikowała, głównie w Izraelu i Wielkiej Brytanii. W latach 1978–1981 współpracowała z czasopismem „Wriemia i my”, była członkiem kolegium redakcyjnego, od roku 1981 pełniła funkcję zastępcy głównego redaktora w izraelskim oddziale tego periodyku, zamieszczała swoje teksty również w czasopismach „22” i „Słowo pisatielia”¹¹.

Szczególnie zajmowała autorkę „wolna myśl rosyjskiej emigracji”¹², Szturman gruntownie studiowała teksty Aleksandra Sołżenicyna¹³, Andrieja Siniawskiego, Aleksandra Zinowiewa, Andrieja

¹⁰ Zob. też: tejże, *Блуд на крови. Письмо драматургу Шатрову*, „Литературная Россия” 1990, nr 50, <http://www.litrossia.ru/archive/item/7522-d-shturman-blud-na-krovi> (10.02.2017).

¹¹ М. Копелиович, *Дора...*, „Континент” 2002, nr 111, <http://magazines.russ.ru/continent/2002/111/k22.html> (12.10.2016); Д. Штурман, *Тетрадь на столе*, „Слово писателя” 2004, nr 4, s. 86–88.

¹² Zob. Д. Штурман, *Предисловие*, w: tejże, *Городу и миру. О публицистике А.И.Солженицына*, Париж–Нью-Йорк 1988.

¹³ W swoich badaniach poświęconych twórczości Sołżenicyna Szturman bardzo często przywołuje obszerne cytaty, które, jak twierdzi, umożliwiają właściwy komentarz dzieł pisarza. W przeciwnym razie logika wypowiedzi zostaje zakłócona, a wyrwane z kontekstu opinie prowadzą do błędnych interpretacji: „В своей работе я буду очень много цитировать Солженицына. Во-первых, его высокий художнический дар побуждает делить и делить с читателем

Sacharowa, a w swoich pracach wyrażała niepokój o losy ojczyzny-Rosji, dotykała także problemu emigracji do Izraela¹⁴. Jej refleksje, o czym świadczy zbiór artykułów dotyczący działań dysydentów i losów literatury drugiego obiegu, to próba zdefiniowania takich pojęć jak demokracja, wolność, prawda w odniesieniu do utopijnej rzeczywistości ZSRR, a także dogłębna analiza *homo sovieticus*, z odwołaniem do tekstu Hedricka Smitha *Rosjanie*¹⁵. Znaczny wkład wniosła badaczka w powstanie zbioru *Евреи в культуре русского зарубежья*, który ukazał się pod redakcją Michaiła Parchomowskiego. Całość obejmuje kilka artykułów Szturman, między innymi tekst poświęcony sylwetce Aleksandra Galicza oraz obszerną korespondencję, polemikę z Naumem Korżawinem, Siergiejem Dowłatowem, Romanem Gulem, Aleksandrem Sołżenicynem. Nie bez znaczenia było także zaangażowanie autorki w funkcjonowanie Centrum Naukowo-Badawczego „Rosyjscy Żydzi za granicą” (Научно-исследовательский центр „Русское еврейство в Зарубежье”)¹⁶.

Рукописи не горят —
в доме теперь нет печей¹⁷.

Lidia Janowska (1926–2011) — literaturoznawczyni, badaczka literatury rosyjskiej XX wieku, podobnie jak Szturman pochodzi-

непосредственные впечатления от его публицистических монологов. Во-вторых, необходимо донести до читателя неискаженными его эмоции, его идеи, не вырывая их из контекста. Большинство оппонентов Солженицына упорно оперирует цитатами, произвольно вырванными из контекста его работ и речей, что искажает логику его рассуждений. Я хочу донести до читателя самое существо этой логики, поэтому цитирую так, чтобы каждая мысль писателя звучала в ее неурезанном смысловом контексте, не будучи обрубленной произвольно”. Tamże, s. 3.

¹⁴ Д. Штурман, *Земля за холмом. Сборник статей о выдающихся деятелях российского диссидентства и неподцензурной литературы*, США 1983.

¹⁵ Zob. *Американец на randеву с Россией (О книге Х. Смита „Русские”)*, tamże, s. 64–90.

¹⁶ М. Пархомовский, *Научно-исследовательский центр. Русское еврейство в Зарубежье. Указатель изданий 1992–2011*, Иерусалим 2011.

¹⁷ Л. Яновская, *Открытое письмо в „Литературную газету”*, w: tejże, *Записки о Михаиле Булгакове*, Москва 2007, s. 393.

ła z Ukrainy, urodziła się w Kijowie, rodzinnym mieście Bułhakowa:

Но я больше не любила этот город, в котором родилась и выросла. Я больше не любила этот город — с его весенним запахом цветущих акаций, золотым летом в парках и на Днепре и теплыми, снежными зимами. Я не хотела в нем жить и вскоре уехала из него. С Киевом — через много лет — меня помирил Булгаков. Впрочем, он ведь тоже любил этот город на расстоянии. Может быть, родину и любят на расстоянии?¹⁸

Janowska wyjechała do Izraela w czerwcu 1992 roku. W dniu wyjazdu autorka wysłała do redakcji czasopisma „Litieraturnaja gazieta” list, w którym wyraziła żal z powodu braku perspektyw na dalsze życie i pracę w dotychczasowej ojczyźnie (Janowska zyskała w ZSRR status *persona non grata*, tj. autorki, której tekstów „się nie publikuje”¹⁹). Ograniczony dostęp do archiwów, stałe problemy z cenzurą, jak pisze Władimir Jarancew w recenzji jej książki o Bułhakowie²⁰, przyspieszyły zapewne decyzję badaczki o imigracji:

Тридцать лет тому назад (день в день, как любил говорить Булгаков) я затеяла это странное дело: попытаться восстановить — ввести в русскую классику — имя писателя Михаила Булгакова, подавляющему числу читателей в России тогда неизвестное совсем. Восстановить — значит проделать огромную работу, длиною во всю жизнь. Затееяла почти в одиночку (при поддержке Елены Сергеевны Булгаковой), без гроша в кармане и — что еще поразительнее — не занимая никаких должностей, которые одни дают какие-то права в насковзь феодальном, иерархическом обществе России²¹.

Imigracja była dla Janowskiej ucieczką od ojczyzny-macochy, koniecznością, za którą przemawiało poczucie osamotnienia i wielu straconych lat pracy w sowieckiej Rosji:

¹⁸ Tamże.

¹⁹ В. Воздвиженский, *Две судьбы Михаила Булгакова* (Лидия Яновская. Записки о Михаиле Булгакове), „Журнальный зал” 1998, nr 7, <http://magazines.russ.ru/october/1998/7/panorama02.html> (11.10.2016).

²⁰ В. Яранцев, *Одинокое плавание в море булгаковедения. Рецензия на книгу: Лидия Яновская. Записки о Михаиле Булгакове*, „Текст” 2007, http://rukopisi.kotlet.net/yan_yarantcev.htm (10.10.2016).

²¹ Л. Яновская, *Открытое письмо...*, s. 393.

Еще оставалось рассчитаться с какими-то литературными долгами. Продать библиотеку и на вырученные деньги отправить по почте хотя бы немногие книги. И, прежде чем уехать на иждивение государства Израиль, для которого я никогда ничего не сделала, из страны, для которой я работала так много и которая, как оказалось, мне ничего не должна, разобрать архив.

Архив... Никогда не думала, что в моей бедной и маленькой квартире так огромен архив. Нижние полки всех книжных стеллажей... нижние ящики всех шкафов... там, где у нормальных людей белье, и там, где у нормальных людей посуда... антресоли... кладовка... Десять лет изучения Ильфа и Петрова — архив... Тридцать лет с Михаилом Булгаковым — архив...²²

Okazuje się, że nie tylko Kijów połączył losy Janowskiej z Bułhakowem. Prawdopodobnie to właśnie dzięki jej zaangażowaniu ujrzały światło dzienne pełne wersje niektórych powieści pisarza, m.in. *Biała gwardia*, *Mistrz i Małgorzata*, *Psie serce*²³. Janowska napisała także kilka ważnych dla literatury prac, w tym *Записки о Михаиле Булгакове* i wstęp do książki *Дневник Елены Булгаковой*. Pisarka, co podkreślają krytycy, rzetelnie wykonywała swoją pracę, dbając o to, aby opracowywane przez nią teksty były wiarygodne, bez „krojenia kolejnych przypadkowych redakcji z dostępnego materiału, bez obecności w nich pseudo-bułhakowa”²⁴. Nie bez znaczenia była także przyjaźń badaczki z wdową po Bułhakowie, która udostępniła jej prywatne archiwum pisarza i na bieżąco pomagała wyjaśniać wszelkie wątpliwości:

Между тем, [...] исследовательница творчества Булгакова Лидия Яновская, которая была хорошо знакома с вдовой писателя Еленой Сергеевной Булгаковой, уверена, что „восемь редакций романа”, якобы „оставшиеся” после смерти Булгакова в его архиве — это не что иное, как миф, созданный сотрудниками Отдела рукописей. Исследовательница даже иронизирует по этому поводу: „Версия показалась необыкновенно заманчивой,

²² Tamże.

²³ Tamże. Zob. także: R. Lasotowa, *Pierwsza książka o Bułhakowie*, „Życie Literackie” 1984, nr 51, s. 2.

²⁴ Zob. E. Бродская, *Л.М. Яновская. Последняя книга, или Треугольник Воланда*, „Вопросы литературы” 2015, nr 6, <http://magazines.russ.ru/voplit/2015/6> (22.10.2016). Przeł. — A.L.

и уже на ней, как на постаменте, стала вырисовываться новая легенда: дескать, существует цепочка прекрасных и законченных редакций-романов *Мастер и Маргарита*, из которых каждый не хуже другого, и следующую редакцию автор создавал потому, что не мог опубликовать предыдущую. Высказывались сожаления, что не изданы другие редакции романа, и обещания, что рано или поздно в свет выйдет все²⁵.

Niepospolite zaangażowanie Janowskiej w wykonywaną pracę, ale także drobiazgowość w pracy tekstologicznej podkreśla Wiaczesław Wozdwiżeńskij²⁶. Według krytyka autorka miała spostrzegawczy umysł i subtelną, otwartą na życie duszę. Te cechy, jak twierdzi, były niewątpliwą zaletą w jej niemalże detektywistycznej pracy nad twórczością Bułhakowa. Janowska traktowała tekstologię jak prawdziwą sztukę:

Незаурядный литературовед, она не скрывает, какую роль в ее профессиональной квалификации играет ремесло — не менее верно сказать: искусство — текстологии. Точнее, Лидия Марковна ее подчеркивает, гордится этим. Мы получаем наглядный урок — какое неотъемимое значение имеет эта дисциплина в данном, булгаковском случае. Мы узнаем, как высокомерное пренебрежение к текстологии на целое десятилетие обрекло нас читать текст *Собачьего сердца* с более чем тысячей искажений текста авторского. Узнаем и о более серьезных вещах²⁷.

Pracę Janowskiej wysoko ocenia Grzegorz Przebinda, współautor przekładu *Mistrza i Małgorzaty*²⁸ na język polski. Badacz twierdzi, że „Lidia Janowska, która w 1990 roku na podstawie analitycznej pracy w archiwum Bułhakowa ustaliła, jak ma wyglądać kanon powieści, miała największą zasługę dla ustalenia kanonicznego tekstu”²⁹.

²⁵ И.Л. Галинская, *Неразрешимый спор в булгаковедении*, w: *тејже*, *Наследие Михаила Булгакова в современных толкованиях*, Москва 2003.

²⁶ В. Воздвиженский, *Две судьбы Михаила Булгакова*, <http://magazines.russ.ru/october/1998/7/panorama02.html> (11.10.2016).

²⁷ Тамże.

²⁸ М. Булhakow, *Mistrz i Małgorzata*, przeł. I. Przebinda, L.A. Przebinda, G. Przebinda, Kraków 2016.

²⁹ Cyt za: A. Piątkowska, „*Mistrz i Małgorzata*” — *przekład pierwszej świeżości*, <http://www.styl.pl/magazyn/news-mistrz-i-malgorzata-przeklad-pierwszej->

Spory na temat tekstów Bułhakowa, faktycznej liczby autorskich redakcji jego powieści trwają od lat, trudno więc jednoznacznie ocenić dorobek Janowskiej. Sama badaczka, jak pisze Jarancew, często musiała bronić swojego stanowiska w polemikach z udziałem innych bułhakoznawców — Marietty Czudakowej, Wioletty Gudkowej, Anny Saakjanc³⁰.

Уехав из России навсегда, я покончила со своим русским прошлым [...] иногда писала по-русски, но это было как бы писание в „ящик”, я знала, что это никому не нужно... И вдруг поняла, что у меня есть русский читатель. Неважно, какие у нас взгляды, но читаем-то мы вместе!³¹

Nina Woronel (1932) — poetka, dramatopisarka, autorka kontrowersyjna i zdecydowanie rozpoznawalna. Mimo że studiowała fizykę na Uniwersytecie w Charkowie, Woronel porzuciła nauki ścisłe i całe swoje życie poświęciła literaturze. W 1974 roku, po licznych rewizjach i prześladowaniach, opuściła Związek Sowiecki. Razem z mężem, światowej sławy fizykiem, Aleksandrem Woronelem, już w 1975 roku otrzymali obywatelstwo Izraela. Oboje wciąż aktywnie działają na łamach czasopisma „22”, którego są redaktorami³².

Wczesne utwory Woronel były narzędziem walki z systemem Rosji sowieckiej. Autorka wyrażała w nich niezgodę na panujące w ZSRR warunki socjalne, pisała o zepsuciu moralnym narodu, pozbawionego praw do wolności i godnego życia, poruszała także

swiezosci.nId,2330013 (30.03.2017). Zob. także: З. Давыдов, *Памяти Лидии Марковны Яновской (1926–2011)*, http://sites.utoronto.ca/tsq/39/tsq39_davydov.pdf (11.10.2016).

³⁰ В. Яранцев, *Одинокое плавание...*

³¹ Л. Ройтман, „Русские” израильтяне о „русских” израильтянах, <https://www.svoboda.org/a/24202812.html> (12.10.2016).

³² Zob. hasło: „Woronel, Nina Abramowna”, w: W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku. Od początku stulecia do roku 1996*, przeł. B. Kodzis, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, s. 709–710; L. Finkel (red.), *Справочник Союза русскоязычных писателей Израиля. 1999 год*, Tel-Awiv 1999, s. 50–52.

kwestię antysemityzmu. Wiersze poetki, które zaliczyć należy raczej do liryki osobistej, wysoko oceniał Julij Daniel, podkreślając klarowność jej stylu i dbałość o szczegóły³³. Daniel w korespondencji z łagru zaliczał tę poezję do dzieł najwyższej rangi i ubolewał, że przez długi czas publikacja jej utworów była ograniczana cenzurą³⁴. Późniejsza twórczość Woronel ukazuje rzeczywistość sowiecką lat 60. i 70., „oddając narastający w niej proces demoralizacji i upadku”³⁵. Sztuki Woronel, jak zauważył Ilja Rubin w przedmowie do jej zbioru *Прах и пепел*, utrwalają moment, gdy w wyniku kataklizmu dziejowego następuje upadek moralny całego narodu, przedstawiają ostatnie dni Sodomy³⁶. W Izraelu Woronel pisze głównie prozę (do najbardziej znanych utworów należą: *Ведьма и парашютист*, *Полет бабочки*, *Дорога на Сириус*).

Nina Woronel jest również autorką serii „Биографии и мемуары”, które stały się świadectwem funkcjonowania środowiska literatów i ludzi kultury w ZSRR. W memuarach czytamy o jej aktywnych działaniach w kręgach dysydenckich z Andriejem Siniawskim i Julijem Danielem. Autorka wspomina w nich o swoich związkach z Korniejem Czukowskim (literaturoznawcą i pisarzem, ojcem Lidii Czukowskiej), o spotkaniach z Borysem Pasternakiem, z rodziną Tarkowskich, wreszcie o jej relacjach z Michaiłem Grobmanem, z artystą rysownikiem Ilją Kabakowym i Dawidem Samojłowym. Publikacja tych tekstów, jak się później okazało, wywołała prawdziwy skandal. Woronel bowiem, przywołując proces z 1965 roku, w którym sądzeni byli pisarze, zamieściła zapiski o rzekomej współpracy Siniawskiego z KGB. Tekst został opublikowany w piątym numerze czasopisma „Woprosy litieratury” z roku 2002 pod tytułem *Юлик и Андрей*. Autorka zyskała wówczas wielu wrogów, liczni przyjaciele odwrócili się od niej, zarzucając pisanie nieprawdy. Pretensje do autorki miała również wdowa po Siniawskim, Maria Rozanowa, posądzając Woronel o publikację nieprawdziwych

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 710.

³⁵ Cyt za: W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej...*, s. 709.

³⁶ Tamże.

informacji i nierzetelność w przekazie faktów, które godzą w dobre imię jej męża³⁷. Autorka utrzymywała wówczas, że wszystkie podane przez nią dane są prawdziwe, niektóre z nich jedynie ujawniła opinii publicznej. Z wywiadu, jaki zamieściła Zoja Master na łamach czasopisma „22”, będącego odwołaniem do wstępu zamieszczonego w książce *Содома тех лет* wynika, że Woronel raczej świadomie kreuje rosyjsko-izraelską rzeczywistość, będąc zawsze „в нужное время в нужном месте”³⁸:

— Нина, если бы Вы написали рецензию о самой себе, как определили бы свои достоинства и недостатки?

— Я бы привела цитату с обложки *Содома тех лет*, что у меня слишком острый глаз и слишком острый язык. Сколько раз я говорила себе: „Не выступай!”, но не могла удержаться, и не раз была за это наказана. Но ведь и вознаграждена тоже!³⁹

... Судьба надломилась —
В душе тишина —
Как в доме усталом,
Где ночью лифтер
С бездонным провалом
Ведет разговор [...] ⁴⁰.

Jelena Akselrod (1932) — urodzona w Mińsku poetka i tłumaczka, reprezentuje twórczą aliję lat 90., od 1991 roku mieszka w Izraelu. W jej poezji, wysoko ocenianej przez krytyków, stale obecny jest motyw tożsamościowego rozdarcia, niełatwej sytuacji imigranta, dryfującego, jak twierdzi Gleb Szulpiakow, gdzieś „pomiędzy”

³⁷ A. Żebrowska, *Maria Rozanowa*, „Wysokie Obcasy”, 10.05.2002, http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie_obcasy/1,96856,829358.html?disableRedirects=true (18.10.2016).

³⁸ Н. Воронель, *Содом тех лет*, Ростов-на-Дону 2006, s. 4.

³⁹ З. Мастер, *Нина Воронель: еще раз о правде*, „Заметки по еврейской истории” 2014, nr 2(172), <http://berkovich-zametki.com/2014/Zametki/Number2/ZMaster1.php> (18.10.2016).

⁴⁰ Г. Шульпяков, *Елена Аксельрод. В другом окне. Стихи*, „Новый Мир” 1996, nr 9, http://magazines.russ.ru/novy_mi/1996/9/knsarub.html (20.10.2016).

— między niebem i ziemią, młodością i schyłkiem życia, między dwiema ojczyznami⁴¹. Jest to, według krytyka, zjawisko typowe dla twórców żyjących na pograniczu kultur, ale Akselrod umiejętnie i poetycko łączy dwie przestrzenie — tę, dotyczącą przeszłości „do” i tę z przyszłości „później”, autorka zręcznie spina w poezji dwa światy — „tam” i „tutaj”⁴². Stąd też charakterystyczny dla twórczości poetki motyw windy, będący symbolem „stanu zawieszenia”, balansowania gdzieś między piętrami⁴³. O lirycznym świecie kontrastów u Akselrod pisze także Dina Rubina w recenzji tomu poezji *Стена в пустыне* z 2000 roku:

Новая книга Елены Аксельрод полна исконным и неистребимым трагизмом — трагизмом существования человека на земле — „меж стеной и тучей”, трагизмом, преследующим каждого из нас и делающим эфемерным любое благополучие. Впрочем, вот уж чего не стоит искать в этой книге — благополучия, благодушия, любования „чистой красотой” пейзажа. Красота отравлена горечью, любовь пронизана болью и предчувствием разлуки...⁴⁴

Twórczość poetki jest także doskonałym materiałem do badań nad zagadnieniem identyfikacji człowieka imigranta, Żyda, obywatela dwóch ojczyzn, któremu stale towarzyszy uczucie osamotnienia i tożsamościowego rozdarcia: „Эта горькая и мужественная книга — рубеж, когда человек, поэт останавливается и оглядывает окрест и вдаль свою жизнь на двух таких разных, таких болезненно родных землях, останавливается, чтобы свести в стихах порванные связи времен, народов, языков и поколений”⁴⁵ — pisze Rubina.

Wysoką ocenę twórczości poetki wystawił także Grigorij Kanowicz, podkreślając mistrzowski kunszt autorki i autentyczność

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Д. Рубина, *О книге „Стена в пустыне”*, <http://www.axelrodelena.com/node/8#m6> (12.10.2016).

⁴⁵ Tamże.

w wyrażaniu myśli. W wierszach Akselrod, jak twierdzi pisarz, nie sposób znaleźć nawet jednej fałszywej nuty:

Высокое мастерство Елены Аксельрод так же несомненно, как и ее поразительная правдивость во всем — и в мельчайших деталях, и в широких образных обобщениях. В стихах этого поэта вы не найдете ни одной фальшивой ноты, говорит ли она о мире или о себе⁴⁶.

Do grona wybitnych poetek w Izraelu, o czym w tym artykule zdołam jedynie wspomnieć, a z pewnością zasługują one na zainteresowanie literaturoznawców, zaliczane są także: Sara Pogreb, Ała Ajzenszarf, Lorina Dymowa, Rina Lewinzon, Swietłana Aksjonowa. W twórczości każdej z nich wybrzmiewa spokojny, wrażliwy kobiecy głos pełen codziennych trosk, a jak pisze Leonid Finkel, Sekretarz Związku Pisarzy Rosyjskojęzycznych w Izraelu, mniej jest patosu, więcej życiowej mądrości, pasji i delikatności⁴⁷.

Культура возможна только при понимании жизни как ценности. Потому что жизнь — структура. Где нет структуры — нет ничего⁴⁸.

Maja Kagańska (1938–2011) — pisarka, eseistka, krytyk literacki, zaliczana do „liderów intelektualnych rosyjskiej społeczności w Izraelu”⁴⁹. Piotr Kriksunow, tłumacz, który wielokrotnie miał okazję współpracować z Kagańską, w artykule zamieszczonym w czasopiśmie „Znamia” twierdzi, że eseistka zasługuje na miano „poetki w prozie”, wybitnego filozofa i kulturologa. Jej eseje, poświęcone literaturze i polityce, według Kriksunowa, wyróżnia wirtuozeria stylu, wyrazistość sformułowań i paradoksalność myśli. Kagańska była kobietą, która z całym zaangażowaniem poświęcała się literaturze. Sama zwykła była mawiać, że „szlifowanie tekstu jest szlifowaniem duszy”. Eseistka publikowała w czasopismach „Sin-

⁴⁶ Cyt. za: <http://www.axelrodelena.com> (12.10.2016).

⁴⁷ Z korespondencji mojej (A.L.) z Leonidem Finkelem [maj 2016].

⁴⁸ И. Стельмах, *Майя Каганская*: „У нас есть шанс на спасение”, „Лехайм” 2003, nr 1(129), <http://www.lechaim.ru/ARHIV/129/kaganskaya.htm> (10.10.2016).

⁴⁹ И. Стельмах, *Майя Каганская*...

taksis” (w Paryżu), „Wriemia i my”, „22”, pisała o Mandelsztamie, Bachtinie, Nabokowie, Dostojewskim, Bułhakowie, Sołżenicynie, analizowała fantastykę Strugackich i Lema⁵⁰.

Maja Kagańska, co należy podkreślić, aktywnie reprezentowała środowisko rosyjskiej alii lat 70. Dzięki między innymi jej zabiegom — Kagańska aktywnie popierała koncepcję stworzenia literatury rosyjskojęzycznej w Izraelu, a nawet uchodzi za jej główną inicjatorkę⁵¹ — rosyjskojęzyczne życie literacko-kulturalne w Izraelu nabrało tempa.

Świadomie nie piszę w swoim artykule o działalności literackiej Diny Rubiny czy Ludmiły Ulickiej. Ich dorobek, jak sądzę, jest znany polskiemu czytelnikowi i w pewnym stopniu opracowany już przez polskich badaczy — pierwszej z nich poświęciłam swoją pracę doktorską. Tym razem chciałam przybliżyć postaci ważne dla badań literaturoznawczych, które wciąż wymagają bliższego rozpoznania.

Ангешка Ленарт

Резюме

ЖЕНЩИНЫ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ «РУССКОГО ИЗРАИЛЯ»

В статье рассматривается роль женщин в жизни русскоязычного Израиля. Автор приводит имена выдающихся женщин — писателей, поэтов, литературоведов, представителей русской алии в Израиле 70-х и 90-х годов XX века. Среди них: Дора Штурман, Лидия Яновская, Нина Воронель, Елена Аксельрод, Майя Каганская. Женщины значительно обогатили культурный облик Израиля и литературы русского зарубежья.

⁵⁰ М. Каганская, *Платонов, Сталин и тьма*, oprac. i przedm. П. Криксунова, „Знамя” 2011, nr 12. Przeł. — A.L.

⁵¹ М. Генделев, *Интервью с Майей Каганской*, <http://gendelev.org/kontekst/lyudi-i-teksty/451-etu-kontsiptsiyu-pridumala-ya-majya-kaganskaya.html> (21.10.2016); Е. Сошкин, *Лепрозорий для незрячих. Михаил Генделев и проект „Русскоязычная литература Израиля”*, „Tekstonly” 2009, nr 29.

Agnieszka Lenart

Summary

WOMEN IN THE LITERARY SPACE OF "RUSSIAN-SPEAKING ISRAEL"

This article discusses the role of women in the life of „Russian-speaking Israel”. The author gives the names of outstanding women — writers, poets, literary critics, representatives of Russian aliyah in Israel, the seventies and nineties. Among them are: Dora Shturman, Lydia Yanovska, Nina Voronel, Elena Axelrod, Maya Kaganskaya. It turns out that women are a significant part of the cultural space of Israel and the Russian literature of emigration.